

UDK 003.349.1:272(497.16)

Pregledni rad

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

milica.lukic@os.t-com.hr

**DRAGUTIN ANTUN PARČIĆ I NJEGOV *RIMSKI MISAL*
SLAVENSKIM JEZIKOM (RIM, 1893.)**

(U povodu 100. obljetnice Parčićeve smrti i pretiska
njegova glagoljskog Misala u Crnoj Gori)

U radu se govori o izradi i tiskanju glagoljskoga misala (u znatnosti poznat i kao Parčićev misal) u drugoj polovici 19. stoljeća. Ta liturgijska knjiga što ju je iznjedrio „zajednički odsječak“ kulturne povijesti hrvatskoga i crnogorskog naroda koji se odnosi na događaje vezane uz sklapanje sporazuma između Svete Stolice i Crne Gore 1886. predstavlja vrhunac obnove ćirilometodske baštine među Slavenima u 19. stoljeća predvodnikom koje je bio đakovački i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer.

Ključne riječi: *Antun Parčić, misal, glagoljica*

I.

Pretisak rijetkih knjiga velik je događaj za svaku nacionalnu kulturu. Taj događaj postaje još važnijim kada je riječ o knjigama koje obilježuju više nacionalnih kultura, i postaju njihova trajna sveza. Upravo je tako s *Rimskim misalom slavenskim jezikom...* otisnutim glagoljicom u Rimu 1893. godine. Tom su se najvažnijom liturgijskom knjigom u kršćanskoj liturgijskoj praksi – knjigom oltara – a u kontekstu obnove ćirilometodske baštine među Slavenima, napose južnim, u drugoj polovici 19. stoljeća dodatno učvrstile tada već vrlo bogate kulturne veze između dvaju nacionalnih prostora – crnogorskoga i hrvatskog. Knjiga je to što ju je iznjedrio „zajednički odsječak“ kulturne povijesti tih dvaju naroda koji se odnosi na događaje vezane uz sklapanje sporazuma između Svete Stolice i Crne Gore 1886. godine. Sporazum kojemu je temeljni zadatak bio reguliranje položaja katoličkog življa na prostoru Boke Kotorske, točnije drevne Barske nadbiskupije koja se spominje još u

vrijeme cara Leona VI. Mudroga u 9./10. st. (886.–912.) a već u 11. st. postaje nadbiskupijom (1089.), postao je posrednim putom za objelodanjivanje glagoljskoga misala koji su hrvatski glagoljaši iščekivali više od trideset godina, pošto su Josip Juraj Strossmayer i Franjo Rački službeno pokrenuli to pitanje 1859. godine, kao krunu svojih nastojanja oko ujedinjenja Slavena na kulturnom, konfesionalnom i političkom planu.

U tom su procesu sudjelovale važne ličnosti i hrvatskoga i crnogorskoga javnog života – političari, teolozi, književnici, filolozi i drugi. Posebno mjesto među njima zauzimaju đakovački i srijemski biskup J. J. Strossmayer, crnogorski knez, a kasnije kralj Nikola I. Petrović Njegoš, dalmatinski franjevac i ćirilometodski znanstvenik Šimun Milinović, u određenoj mjeri i začetnik hrvatske ćirilometodske znanosti Franjo Rački te kancelar kneza Nikole Jovan Sundečić. Oživljavanje kulta slavenskoga bogoslužja Svete Braće, glavni protagonist kojega je bio biskup Strossmayer, na najbolji se mogući način uklopilo u događaje oko sklapanja vatikansko-crnogorskoga konkordata, jer je i crnogorski nacionalni prostor (bio) dionikom *zajedničkog kulturnog iskona svih Slavena* (S. Damjanović) – ćilometodske baštine, još od kraja 12. stoljeća, kako to pokazuju istraživanja Radoslava Rotkovića i Vojislava P. Nikčevića.¹

Važan historiografski, ali i filološki izvor iz kojega se saznaju sve okolnosti sklapanja konkordata između Svete Stolice i Crne Gore te tiskanja glagoljskoga misala i njegova uvođenja u Barsku dijecezu brojna su privatna i službena pisma koja je đakovački biskup Strossmayer izmijenio s crnogorskim knjazom Nikolom I. Petrovićem Njegošem, članovima njegove kneževske kancelarije, prvenstveno Jovanom Sundečićem, barskim nadbiskupom Šimunom Milinovićem i drugima. Navedena je korespondencija posebice iscrpno i dokumentirano obrazložena u radovima Rista Dragičevića², Martina Zöllera³, Dimitrija Dima Vujovića⁴, Milorada Nikčevića⁵, Milice

¹ Usp. V. P. Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti – od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" – Cetinje, Cetinje 2009. i R. Rotković, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. Istorija crnogorske književnosti*, knjiga II, Institut za crnogorski jezik i književnost – Podgorica, Podgorica 2012.

² *Zapisi*, god. XIII, knjiga XXIV, sv. 1, Cetinje, 1940., str. 1–26; sv. 2, str. 83–93.

³ *Istorijski zapisi*, br. 1–2, Cetinje, 1978., str. 175–197.

⁴ Stanislav Marijanović (ur.), *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga od 15. do 17. svibnja 1990., Osijek 2008., str. 443–478.

⁵ *Hrvatski i crnogorski književni obzori – Povijesni književno-kulturni kontekst*, NZCH, Zagreb 1995.; *Na civilizacijskim ishodištima – književni suodnosi i interferencije*, CKD »M-M«, Osijek 1999; *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, o. c., str. 201–220.

Lukić⁶ i Željka Karaule⁷. Tu je problematiku u najširem opsegu i dosegu obradio Milorad Nikčević u knjizi *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović Njegoš – U duhovnim prostorima Crne Gore/Boke kotorske*⁸ u kojoj, između ostaloga, donosi u prijepisu i faksimilima 48 pisama. On je svojim radovima, služeći se filološkom i povijesnom metodom, upotpunio znanstveno-istraživačke rezultate hrvatskih filologa i povjesničara – Anice Nazor (*Tragom Parčićeva glagoljskog Misala*)⁹, Franje Velčića (*Politički odjeci Parčićevih liturgijskih izdanja*)¹⁰ i Mile Bogovića (*Staroslavenska liturgija u Biskupiji Senjskoj i Modruškoj u 19. stoljeću i Parčićev Misal*).¹¹

Iz prepiske između biskupa Strossmayera i kneza Nikole I. posve je bjelodano kako ključna uloga u sklapanju ugovora između Svete Stolice i Crne Gore pripada upravo đakovačkome biskupu Strossmayeru, koji je zalaganje na tome polju držao svojom dužnošću kao obnovitelja ćirilometodske baštine ne samo na hrvatskome nacionalnom i kulturnom prostoru već i među ostalim Slavenima. Valja imati na umu kako njegovo posredništvo u pitanjima toga konkordata nije samo posredništvo legendarnoga hrvatskog biskupa ćirilometodijanca nego i jednog od najmarkantnijih i najutjecajnijih hrvatskih političara 19. stoljeća. Biskup je Strossmayer bio mudar taktičar koji je shvatio kako je u tadašnjem nepovoljnom političkom ozračju vatikansko-crnogorski konkordat jedina, doduše posredna, prilika da hrvatski glagoljaši dobiju svoj glagoljski misal, tiskanje kojega je potaknuo još krajem 50-ih godina 19. stoljeća. Njegovo je zalaganje zasigurno bilo dodatno osnaženo enciklikom „pape Slavena“ Lava XIII. 1880. godine pod nazivom *Grande munus* u kojoj se staroslavenskome jeziku ponovno potvrđuje legitimitet liturgijskoga jezika. Naime, prema odredbama ugovora između Crne Gore i Svete Stolice za nekoliko je tisuća katolika u Barskoj biskupiji bilo uvedeno staroslavensko bogoslužje, a Propaganda za širenje vjere u Rimu imala je obvezu tiskati liturgijske knjige isključivo za Crnu Goru, i to građanskom ćirilicom, što je nezadovoljna konkordatom osujetila ruska diplomacija pa je odlučeno da se misal, čije se tiskanje formalno požurivalo zbog potreba

⁶ Usp. Muka kao nepresušno nadahnuće kulture. Boka kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine, Zbornik V. međunarodnog znanstvenog simpozija, Tivat – Zagreb 2007., str. 143–153.

⁷ *Diacovensia*, god. 23, br. 2, Đakovo 2009., str. 91–156.

⁸ Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“, Osijek, Crnogorsko kulturno društvo „Montenegro – Montenegrina“, Osijek i Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, Osijek 2009.

⁹ *Zadarska smotra*, br. 3, Zadar 1993., str. 103–120.

¹⁰ Isto, str. 121–135.

¹¹ Isto, str. 63–77.

Barske nadbiskupije, ipak tiska glagoljicom. Iz navedene se korespondencije nadalje zaključuje da je odredba o staroslavenskome jeziku u liturgiji barskih katolika imala isključivo političku, a ne i praktičnu vrijednost za vjerski život Barske nadbiskupije jer nisu bili zadovoljeni temeljni uvjeti za zaživljavanje staroslavenskoga bogoslužja na tome prostoru.¹² S jedne strane – Barska nadbiskupija nije imala domaćega glagoljaškog klera, iako se iz pisma Ivana Kukuljevića Sakcinskog češkom filologu Pavelu Josefu Šafariku od 28. lipnja 1854. može naslutiti da na tome prostoru, tj. u Boki kotorskoj, sredinom 19. stoljeća još uvijek ima glagoljice odnosno staroslavenskoga bogoslužja: „Neznam dali vam je poznato da i u boki Koterskoj još sada dve glagoljske župe obstoje i to u Kostajnici kod Perasta i selo Bogdašić kod Tivta (Teodo Tivat). Naše rano (?) takodjer u tiskanoj kronici fratarskog manastira Zaostroga (*Chronicon S. Marie Zaostrogionesis a Lucis Narentinis, Venetiis, 1770*) da su daleko od Zaostroga god. 1740. u trih selih glagolite bile i to: u Kljenak, Ravci i Kokorići.“ S druge pak strane – u Barskoj je nadbiskupiji prevladavalo katoličko pučanstvo kojemu je materinski jezik bio albanski pa nije bilo nikakve svrhe u liturgiju uvoditi jedan u tim okolnostima potpuno nepoznati i nerazumljivi jezik. Iz pisama je ove dvojice velikana također bjelodano da je zamisao o ekumenskom približavanju dviju crkava, Istočne i Zapadne¹³, preko liturgijskih knjiga, kojom su se rukovodili Strossmayer i barski nadbiskup Šimun Milinović, u Crnogorskome primorju, pa i na cijelom prostoru Crne Gore, dobila tek kulturološki predznak. Budući da je pitanje imenovanja (nad)biskupa novoobnovljene Barske nadbiskupije bilo jednako važno i biskupu Strossmayeru i knjazu Nikoli – prvome jer je trebao osobu koja će znati i moći zaštititi interese hrvatskih glagoljaša, koji su i podnijeli najveći teret oko izdavanja glagoljskoga misala i čekali na njegovo objelodanjivanje gotovo četrdeset godina nakon što je pokrenuto pitanje njegova priređivanja, te koji će i sam biti dobar poznavatelj staroslavenske liturgije i biti sposoban obnoviti

¹² Ivan Pederin, *Pisma Ivana Kukuljevića Sakcinskog Pavelu Josefu Šafariku o glagoljici*, Croatica et Slavica Iadertina III, Zadar 2007., str. 247.

¹³ Željko Karaula naglašava kako je biskup Strossmayer „cijeli svoj život posvetio trima idejama: borbi za izgradnju hrvatske političke državne neovisnosti koja je bila gušena pod dualizmom Austro-Ugarske Monarhije, preusmjeravanjem Katoličke crkve na put unije crkava, odnosno pomirenje s Pravoslavnom crkvom, u prvom redu s pravoslavnim slavenskim narodima, što je nalazio u katoličkom univerzalizmu, te jugoslavenskoj ideji. Sve ove tri ideje u njegovu se djelovanju isprepliću i međusobno određuju, te se zapravo njegov koncept (jugo)slavenstva čvrsto vezuje za njegove ideje na konfesionalnom planu, sjedinjenja istočne i zapadne crkve, što sve ima svoje političke konotacije u vidu stvaranja jedne pravednije, federalističke Austrije do uspostavljanja južnoslavenskoga jedinstva“. Usp. *Pisma crnogorskoga pjesnika, svećenika i diplomata Jovana Sundečića bosansko-đakovačkom i srijemskom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru (1881.–1887.)*, *Diacovensia*, god. 23, br. 2/2009, Đakovo 2009., str. 96.

vjerski život katoličkog življa Barske dijeceze, a drugome – jer mu je, među ostalim, bilo važno da pozna je i poštuje crnogorski narod i da bude osoba ekumenskih nastojanja u sredini koja u konfesionalnom smislu većinom svoga stanovništva pripada Istočnoj crkvi. Potkrjepe radi, donosimo nekoliko pojedinosti iz pisama biskupa Strossmayera knjazu Nikoli koja govore o profilu budućega barskog nadbiskupa, u trenutku kada se još ne pomišlja na Šimuna Milinovića, te načinu na koji knjaz Nikola treba postupati prema Sv. Stolici. U pismu koje je đakovački biskup J. J. Strossmayer 2. ožujka 1879. uputio Nikoli u svezi s konkordatom nalazi se podatak o konačnoj odluci Svete Stolice da udovolji kneževoj želji glede tog važnog pitanja. Kako je biskup Strossmayer imao posredničku ulogu u tome događaju, kao vrstan diplomat savjetuje kneza Nikolu kako da sroči odgovor Svetoj Stolici koja je preko svoga kardinala Nina postavila nekoliko upita na koje je trebalo decidirano odgovoriti. Budući da je među njima bilo i ono o novčanoj pomoći koju bi Knjaževina davala novome barskom biskupu za izdržavanje, Strossmayer savjetuje Nikolu da u oblikovanju svoga odgovora svakako stavi do znanja kako je njegova želja zadržati određeni utjecaj i pravo na imenovanje barskoga biskupa koje mu pripada „jus precum“ i „jus exclusionis“. U pismu pak od 14. lipnja 1879. Strossmayer sugerira knjazu Nikoli kakav bi trebao biti budući barski biskup. Strossmayer tom prilikom po prvi put skicira knezu Nikoli svoje poglede na moralni profil budućega barskog biskupa koji bi trebao biti iskreni privrženik i Svete Stolice i kneza Nikole te „da štuje i gaji plemenite i uzvišene namjere Vaše i Vašega junačkog naroda (crnogorskoga, op. M. L.)“¹⁴. Strossmayer na kraju pisma upućuje kneza da odrješito i otvoreno zatraži za barskoga biskupa osobu koju mu je on ranije u pismu preporučio. Poteškoće su, kako pokazuje ta prepiska, iako se nigdje izravno ne spominje ime kandidata, izbile upravo oko imenovanja određene osobe. Do potpisivanja konkordata 18. kolovoza 1886, a time i stvaranja uvjeta za reguliranje i djelovanje Barske nadbiskupije, prošlo je još sedam godina, a tada je na prijedlog J. J. Strossmayera i na zahtjev kneza Nikole i njegove vlade te pape Lava XIII. za biskupa postavljen franjevački opat iz Dalmacije fra Šimun Milinović¹⁵, koji će barskom dijecezom upravljati 24 godine i otvoriti novo poglavlje na međudržavnom i crkvenom planu te na unapređivanju kulture i uspostavljanju čvrste suradnje između crnogorske vlade i papinske kurije. Prema Milinovićevu mišljenju, Konkordat je za Barsku biskupiju bio materijalno štetan, ali je zato bio dobar u moralnome smislu, tj. „ranije posve zanemareni i prezreni, katolici su se sada zajedno sa

¹⁴ Milorad Nikčević, *Odsjaji kultura – Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*, Zagreb 2002., str. 75.

¹⁵ Vjeko Vrčić, *Veliki sin lovrečke župe*, Lovreč 1985., str. 482.

svojim svećenstvom podigli i svuda su u Crnoj Gori bili čašćeni, a vjerske su mržnje iščeznule“.¹⁶

Čak je dvije godine prošlo od njegova objelodanjivanja prije nego što je glagoljski misal bio upotrebljen u liturgiji – 1. siječnja 1895. nadbiskup je Milinović održao prvi glagoljski pontifikal (na staroslavenskome jeziku, op. M. L.) pred Božom Petrovićem, izaslanikom kneza Nikole, poslanicima s Cetinja, s Rijeke, Nikšića, Podgorice, uz mnoštvo katoličkoga i pravoslavnog naroda, što je kao oduševljeni ćirilometodijanac i ekumenist smatrao svojom najvećom pobjedom. Primjerke je *Misala* darovao knezu Nikoli i ruskome caru Aleksandru III.¹⁷ Osim tih primjeraka Milinović je zasigurno posjedovao još koji primjerak Parčićeva *Misala*, što znači da je ta liturgijska knjiga bila upotrebljena bar još kojom prilikom u katoličkom obredu na crnogorskome tlu. U jednome pismu iz 1907, upućenom ministru prosvjete i crkvenih poslova Gavrilu Ceroviću, Milinović napominje da je „staroslovenština ostala samo na Op. M. Radića, koji je preklane htio vratiti se u Dalmaciju, ali zbog moga hatara [je] ostao“.¹⁸

II.

Izradbu je glagoljskih liturgijskih knjiga za Slavene u drugoj polovici 19. stoljeća potaknuo hrvatski biskup Josip Juraj Strossmayer zajedno s povjesničarom i filologom Franjom Račkim u promemoriji koju je o svome prvom biskupskom posjetu Rimu 1859. godine predao papi Piju IX, a Sveta mu je Stolica taj posao povjerila tek 1867. nakon opetovanih molba. Pošto je osnovan odbor za izradbu liturgijskih knjiga u koji su ušli Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Ivan Berčić, Vatroslav Jagić i Đuro Daničić, odlučeno je da se najprije tiska misal kao temeljna liturgijska knjiga te da se posebna pažnja posveti pitanjima njegova jezika i pisma. Kada je riječ o jeziku, on je trebao biti onakav kakav je bio u upotrebi u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama do početka istočnoslavenizacije u prvim desetljećima 17. stoljeća, odnosno zaključno s Brozićevim brevijarom iz 1561. – hrvatskokrkvenoslavenski ili hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika, koja je kroz cijelo srednjovjekovlje uživala najveći ugled među redakcijama staroslavenskoga

¹⁶ Milorad Nikčević, o. c., str. 75.

¹⁷ Vjeko Vrčić, o. c., str. 489.

¹⁸ Milorad Nikčević, *Staroslavenski jezik u funkciji bogoslužjenja katolika Barske nadbiskupije i o ne/riješanim pitanjima Parčićeva 'Misala' (1893)*, Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima – U duhovnim prostorima Crne Gore / Boke kotorske, Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“, Osijek, Crnogorsko kulturno društvo „Montenegro – Montenegrina“, Osijek i Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, Osijek 2009., str. 57–58.

jezika. Kada je riječ o pismu kojim je misal trebao biti otisnut, s obzirom na tradicionalnu tropismenost hrvatske kulture u ranijim razdobljima, u obzir su dolazile i glagoljica, i ćirilica, i latinica. Međutim, valjalo je voditi računa i o okolnostima u kojima je ta knjiga nastajala te općim ciljevima obnove ćirilometodske baštine u drugoj polovici 19. stoljeća, među kojima je ključno mjesto zauzimalo izmirenje Istočne i Zapadne crkve i slavenske braće u njima razdijeljene.

Pitanje liturgijskih knjiga ponovno je aktualizirano na Prvom vatikan-skom saboru 1869/1870. godine, a novom će poticaju za rad na njihovu tiska-nju tih godina pridonijeti i značajne ćirilometodske obljetnice koje su se slavile 1863. (tisuću godina od utemeljenja staroslavenskoga (književnog) jezika, glagoljičnoga pisma i staroslavenske liturgije) i 1869. godine (tisuću godina od smrti Konstantina-Ćirila). Čini se da od tada i potječe inicijativa da se u obzir prilikom izradbe liturgijskih knjiga uzme Dragutin Antun Parčić, učenik i suradnik glagoljaša Ivana Berčića koji je, kao jedan od najboljih poznavate-lja staroslavenskoga jezika i glagoljice u to vrijeme, prvotno bio predviđen za priređivanje glagoljičnoga misala, ali je 1870. iznenada preminuo. Inici-jativa potaknuta tom prilikom početak će se ostvarivati tek 1878. godine zbog političkih okolnosti – talijanske okupacije Rima i prestanka rada papinske države.¹⁹ Ključnu će ulogu u tome poslu odigrati zadarski nadbiskup Petar Du-jam Maupas. Na njegovo će inzistiranje Propaganda povjeriti priređivanje za tisak glagoljskoga misala i hrvatskog rituala svetojeronimskim kanonicima, Krćanima, dr. Ivanu Črnčiću i Dragutinu Parčiću.²⁰

U dodjeljivanju nasljedničke uloge I. Berčića Dragutinu A. Parčiću zasigurno je presudila njegova bogata glagoljaška prošlost koja se razvijala smjerom Vrbnik – Glavotok – Zadar. Mihovil će Bolonić za Parčića reći da je već s majčinih mlijekom usisao ljubav za glagoljicu i glagoljsku stvar.²¹ Rođen u staroj glagoljaškoj krčkoj biskupiji, u Vrbniku na otoku Krku, još je kao dječak služio kod mise brojnim glagoljašima u vrbničkoj plovanskoj crkvi. Njegovo se napredovanje potom nastavlja najprije u krugu redovnika-glagoljaša u Glavotoku, gdje je iskusio da glagoljaše tišti nedostatak liturgij-skih priručnih knjiga,²² a onda u „višim latinskim školama“ u Zadru, kamo

¹⁹ Ilija Martinović, *Slava va višnjih Bogu*, Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci, 1995., br. 13, str. 152.

²⁰ Mihovil Bolonić, *O životu i radu Dragutina A. Parčića*, Bogoslovska smotra, Zagreb 1972., str. 420; Biskup je Strossmayer u međuvremenu primio Dragutina Parčića u svoju biskupiju i ishodio mu mjesto svetojeronimskoga kanonika (21. ožujka 1876.).

²¹ M. Bolonić, *O životu i radu Dragutina A. Parčića*, Bogoslovska smotra, Zagreb 1972., str. 418.

²² Josip Leonard Tandarić, *Oživljavanje hrvatske redakcije staroslavenskog jezika*, Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 81.

dolazi 1843. godine. Tamo na njega značajan utjecaj ostavljaju dvojica glagoljaša – o. Benedikt Mihaljević, koji je od 1823. do 1855. bio profesor staroslavenskoga i hrvatskog jezika u tamošnjem nadbiskupskom bogoslovnom sjemeništu i koji ga je pripremao za svoga nasljednika na staroslavenskoj katedri, te glagoljaš Ivan Berčić kojemu će Parčić pomagati u znanstvenome radu – sastavljanju knjige *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitici* (Prag 1859.) te prikupljanju i priređivanju građe za tri knjige *Ulomci sv. Pisma* (Prag 1865.–1971.), pekući tako zanat za svoje buduće poslanje. Do trenutka kada se prihvatio izradbe liturgijskih knjiga Parčić je već samostalno priredio nekoliko izdanja: *Mrtvačka misa s koralnim napjevom* (litografsko izdanje) iz 1860. te litografsko izdanje mise u čast Bezgrešnog začeca Marijina koju je priredio 1864. kao dodatak (tada još u uporabi) Karamanovu misalu, a koja je, kako piše Tandarić, sačuvana u jednom primjerku Karamanova misala u Župnom uredu u Dobrinju na Krku.²³ Godine 1881. objavio obnovljeni misni kanon (u hrvatskoj crkvenoslavenskoj redakciji) *Čin i Pravilo misi ošće že i molitvi prěžde i po misê iz Rimskog misala • Ordo et Canon Missae cum orationibus ante et post missam iuxta Missale Romanum. Romae. Ex Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide 1881.* To je izdanje prva verzija koja se u neznatnim pojedinostima razlikuje od konačnog izdanja Kanona u *Misalu* iz 1893. Iste je godine u obnovljenoj hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskoga jezika priredio i prilog Karamanovu *Misalu: Mise svetih Vseobćeje Crkve i inije v nekih mesteh izvolenijem apostolskim služimije (Prilog rimskom misalu ljeta MDCCXLI). Romae, 1881. • Typis S. Congr. de Propaganda Fide.*²⁴ To su bila izdanja za neposrednu uporabu u kojima je po uzoru na svog učitelja Berčića upotrijebio hrvatsku redakciju staroslavenskoga jezika, ali sa starom grafijom. Također je za franjevački Treći red na staroslavenski jezik preveo *Martyrologium franjevačkoga trećeg reda*. Jednom riječi, Parčić je na sebe preuzeo ulogu koju je u 17. stoljeću preuzeo Juraj Križanić smatrajući se dalekim učenikom Ćirilovim i Metodovim da, kako navodi Golub, „Nastoji ispraviti s vremenom iznakaženi zajednički slavenski jezik zvan staroslavenski (...)“²⁵

Kada 1878. na papinsku stolicu dolazi Leon (Lav) XIII, u povijesti poznat kao „papa Slavena“, ozračje za staroslavensko bogoslužje postaje povoljnije. Tada će se iznova početi problematizirati i pitanje pisma kojim bi staroslavenski misal trebao biti tiskan. Strossmayer i Rački su od samoga početka bili više na strani glagoljice i latinice, dok su o ćirilici počeli razmišljati tek pod

²³ Josip Leonard Tandarić, o. c., str. 81.

²⁴ Anica Nazor, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: 'Ja slova znajući govorim...'*, Erasmus naklada, Zagreb, 2008, str. 132.

²⁵ Slovo, br. 36, 1986., str. 199.

utjecajem ljudi izvan Hrvatske, primjerice ruskog teologa Ivana Sergejeviča Gagarina (1814–1882) i na koncu onda kada, kako to kaže S. Damjanović, „u igru ulazi“ Barska nadbiskupija. Tada će u njihovu prepisku čak ući „odjeci diskusije o tome treba li misal za tu dijecezu tiskati građanskom ili crkvenom ćirilicom“.²⁶ U hrvatskoj je kulturnoj i znanstvenoj javnosti toga doba bilo i onih koji su zastupali mišljenje da staroslavenski misal treba otisnuti latinicom. U Splitu je čak osnovan i odbor s don Franom Bulićem i Ivanom Danilom na čelu koji je, zalažući se za latiničnu transkripciju glagoljskoga misala, 1882. Svetoj Stolici odaslao spomenicu *Memoria sulla conversione dell'alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici slavi di rito Romano* (Ivan Milčetić taj naslov prevodi kao *Spomenica o zamjeni glagolice latinicom u slovjenskih liturgičkih knjigah rimskoga obreda, prikazana prečastnomu ordinarijatu od svećenika spljetske i makarske biskupije.*). Riječ je o privatnome izadnju koje je, budući da je poslano na razmatranje vrhu Katoličke crkve u Rim, pisano talijanskim jezikom, ali je unatoč tomu prodrlo u javnost preko gotovo svih važnijih crkvenih listova toga doba, što je omogućilo da se u javnosti iskažu i oprečni stavovi njezinu sadržaju. Koliko je poznato, polemike između pristalica i protivnika *Spomenice* vodile su se samo na stranici *Katoličke Dalmacije*. Ukratko, u okviru sveopćega pokreta za ponovnu uspostavu staroslavenskoga bogoslužja na hrvatskome nacionalnom prostoru i njegova proširenja na ostale katoličke Slavene, *Spomenica* zastupa mišljenje da bi staroslavenski misal u latiničkoj transkripciji olakšao povratak slavenske liturgije tamo gdje je bila povijesno potvrđena, ali i pridonijelo njezinu proširenju, a kada je riječ o jeziku, tada treba uspostaviti crkvenoslavenski jezik kakav su oblikovala Sv. Braća – Konstantin-Ćiril i Matod. U polemici o sadržaju *Spomenice* sudjelovao je između ostalih i Dragutin Antun Parčić koji kroz nju izravno iskazuje svoje jezikoslovne stavove kao i teorijski pristup izradbi staroslavenskoga misala, i općenito staroslavenskih liturgijskih knjiga u 19. stoljeću. Suprotstavljeni stavovi koje zastupaju pisci *Spomenice* i Parčić svode se zapravo na opreku funkcionalizma i tradicionalizma. Parčić zato svoj pristup problemu koncipira na znanstvenim osnovama, tj. iznosi filološke spoznaje svoga vremena o predmetu, odnosno glagoljskome pismu i njegovu

²⁶ Stjepan Damjanović, *Strossmayerova nastojanja oko glagoljskih liturgijskih knjiga*, Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa, Stanislav Marijanović (ur.), Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek 2008., str. 368; Milica Lukić, *Polemike oko jezika i pisma liturgijskih staroslavenskih knjiga u 19. st. (s osobitim obzirom na tekstove Dragutina A. Parčića i Ivana Milčetića)*, Knjige poštujući, knjigama poštovani – Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića, Matica hrvatska, Zagreb 2010., str. 283–292.

prvenstvu među staroslavenskim azbukama, težeći pritom terminološkoj jasnoći koja bi njegove stavove uspjela približiti i nestučnjacima – on dakle glagoljicom naziva pismo koje je sastavio Sv. Ćiril, a ne jezik, kako se to uobičajilo u tekstovima 19. stoljeća, i staroslavenskome bogoslužju. On drži nedopustivima pojednostavljene stavove iz *Spomenice* da je glagoljsko pismo uzrok propadanju staroslavenske liturgije u 19. stoljeću, ispravno tumačeći, na temelju povijesnih podataka, pravo stanje stvari: uzrok su takvu stanju ponajviše vanjske okolnosti koje uključuju nepovoljnu političku situaciju, ranije provedena rusifikacija liturgijskih knjiga te nezainteresiranost svećenstva. Parčić zapravo pokazuje kako su razlozi na kojima svoje stavove temelje Bulić i Danilo filološki neutemeljeni i rezultat su uglavnom osobnoga shvaćanja. Oni propuštaju uvidjeti vezu između pisma i jezika. Tek dobro poznavanje ustroja staroslavenskoga jezika daje mogućnost promišljanja o pismu kojim će se taj jezik izraziti, a upravo je to ono što nedostaje hrvatskome svećenstvu i hrvatskim biskupijama – sustavno učenje staroslavenskoga jezika u bogoslovnim sjemeništima. Na zahtjev sastavljača *Spomenice* da se u liturgijske knjige uvede „čisti staroslavenski jezik« Parčić odgovara argumentirano: Unatoč dosezima 19-stoljetne znanosti, pri čemu se poziva na Dobrovskoga, Kopitara, Šafařika i Miklošića, teško je reći što je to „čisti staroslavenski jezik“ jer su prvi spomenici koji čuvaju staroslavenski jezik i nekoliko stoljeća stariji od vremena kada su djelovala Sv. Braća, a šest stoljeća kontinuirane tradicije staro(crkveno)slavenskoga jezika na hrvatskome tlu nije zanemarivo. Parčić na taj način brani vlastitu, već provedenu koncepciju uređivanja liturgijskih knjiga, jer pri kraju svoga teksta kaže da je glagoljski misal „mal da ne gotov u rukopisu“.²⁷ Svoje stavove potaknute *Spomenicom* konačno sažima u dvije točke:

1. da nema nikakve praktične koristi, a niti mogućnosti da se liturgijske knjige tiskaju staroslavenskim jezikom zasvjedočenim u kononskim tekstovima, već da je najuputnije i najpraktičnije rukovoditi se „našom starinom“, tj. 6-stoljetnom neprekinutom tradicijom hrvatske inačice crkvenoslavenskoga jezika u liturgiji, jer će to s jedne strane doprinijeti opstanku staroslavenske liturgije na našim prostorima, a s druge strane neće zadavati nepotrebnih muka prirediteljima tih knjiga;
2. da pismo također treba ostati tradicionalno, glagoljsko, bar dok ne bude sigurno da je Sveta Stolica voljna potvrditi, odnosno odobriti slavensko bogoslužje i izvan dalmatinskih biskupija.²⁸

²⁷ *Za obstanak glagoljice – Opazke D. A. Parčića, kanonika kod sv. Jeronima u Rimu, vrhu 'Memoria sulla conversione dell'alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici slavi di Rito Romano', Zadar 1882., str. 29.*

²⁸ Isto, str. 28.

Iako je na koncu odlučeno da će misal biti tiskan glagoljicom, u njezinu korist nije presudila struka koja se upinjala opisati jezične razloge za odabir naj-prikladnijega pisma, već izvanjezične okolnosti – kao i u mnogim pitanjima staroslavenske liturgije do tada – politika.

III.

Brojni detalji o konačnoj izradbi misala koji je postao „kulturnim posrednikom“ među dvama kontaktnim narodima – hrvatskom i crnogorskom – u jeku obnove ćirilometodske baštine u drugoj polovici 19. stoljeća razvidni su iz korespondencije biskupa Strossmayera, Franje Račkoga i Dragutina Antuna Parčića. Dvije godine nakon što je sklopljen Konkordat između Svete Stolice i Crne Gore, Rački piše 22. srpnja 1888. Strossmayeru kako je sada najvažnije da se obavi crkvena cenzura misala i da se zadobije imprimatur, tj. dopuštenje za tiskanje, dok je mjesto tiskanja sporedno.²⁹ U to je vrijeme Lav XIII. osnovao u Rimu katedru za staroslavenski i ostale slavenske jezike, što je također potvrdom njegove velike naklonosti prema izradbi staroslavenskih liturgijskih knjiga.³⁰ U listopadu 1890. Rački dobiva pismo od Parčića koji ga obavještuje „da se glagolski misal štampa i da su već tri arka složena“. Taj radosni trenutak, vrhunac njihovih ćirilometodskih zalaganja, Rački odmah želi podijeliti s biskupom Strossmayerom te mu 22. listopada upućuje pismo u kojemu do u detalje opisuje sadržaj onoga koje mu je odaslao Parčić.³¹ Rački prepričava Biskupu kako je prema nalogu ekonoma Propagande, kardinala Di Ruggiera, naklada 300, iako je Parčić mislio da je riječ o 500 primjeraka, i da su oni namijenjeni isključivo Barskoj biskupiji. Parčić se je glede toga obratio tajniku Propagande Jacobiniju, ali mu ovaj nije htio pomoći. On savjetuje da se još 200 primjeraka dotiska ako je Strossmayer spreman snositi troškove toga posla, a u skladu s tim bi, dakako, imao pravo raspolagati plaćenim primjercima. Rački smatra kako je 300 primjeraka doista mala naklada te da će jedva pokriti Dalmaciju. U Propagandi su, kako bi spriječili dotiskavanje misala, povećali cijenu pojedinačnoga primjerka s 500-600 na 900 lira. Stoga će Rački, a u ime Strossmayerovo, dogovoriti samo stotinu primjeraka. On će uz tu obavijest u pismu od 3. studenoga 1890. napisati Strossmayeru kako se biskup Posilović ljuti što se misal tiska glagoljicom, a ne latinicom ili ćirilicom.³² Uz pismo Franje Račkoga upućeno Strossmayeru 29. rujna 1893.

²⁹ *Korespondencija Rački – Strossmayer*; Knjiga četvrta (od 2. jula 1888. do 15. februara 1894.), ur. F. Šišić, JAZU, Zagreb 1931., str. 3–4.

³⁰ Isto, str. 56–57. Pismo od 28. prosinca 1888.

³¹ Isto, str. 169–197.

³² Isto, str. 200–202.

Ferdo je Šišić uvrstio i prilog pod nazivom *Parčić i Strossmayer o staroslavenskom Misalu*. Riječ je o pismima koja su međusobno razmijenili Dragutin Parčić i Josip Juraj Strossmayer pošto je nako 29 godina *Rimski misal slavonskim jezikom. Prêsv. G. N. Urbana papi VIII povelênijem. Missale romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosanti concilii tridentini resitutum S. Pii V pontifex maximi jussu editum Clementis VIII Urbani VIII et Leonis XIII auctoritate recognitum, Romae, Ex typographia polyglotta S. Congr. de propaganda fide 1893* konačno objelodanjen (tiskan je na papiru, str. LVI + 544 + 170 + V.). Iz priloga se saznaje da je prvo izdanje misala već rasparčano te da je Sveta Stolica dala nalog Propagandi za širenje vjere da se djelo pretiska, što potiče na ozbiljna promišljanja da je sljedeće izdanje izašlo već 1894, iako se u novijoj literaturi o toj problematici ističu samo još dva izdanja, ono iz 1896. i 1905. Inače, prema podacima Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, poznato je više od 86 sačuvanih primjeraka prvoga izdanja, 9 primjeraka 2. izdanja (misli se na 1896. godinu) i 28 primjeraka 3. izdanja. Parčić u pismu biskupu Strossmayeru, zahvaljujući mu za pomoć oko objelodanjivanja misala, kaže da se je „što netom izašlo na sviet sa svim se razpačalo ovo Izdanje; pak evo što je sveta stolica dala nalog Propagandi, neka se ovo djelo pretiska; a ja da se podvrgnem iznovice pregledavanju tiskarske radnje“³³, što i Josip Tandarić shvaća kao signal postojanja izdanja iz 1894., pa niti ne spominje izdanje iz 1896., već ovo iz 1894. smatra drugim izdanjem: „Sačuvana su također izdanja iz 1894. (nepromijenjena), a treće je izdanje zbog kleveta bilo obustavljeno i tek ga je 1905. uspio opravdati dr. Josip Vajs i izdati bez promjene, dodavši nekoliko novih misa“³⁴, a takvim se razmišljanjima približuju i Mihovil Bolonić te Josip Bratulić koji u svome *Leksikonu hrvatske glagoljice* ispušta 1896. i umjesto nje navodi 1894. godinu kao godinu drugoga izdanja *Misala*.³⁵ Iz citiranoga se Parčićeva pisma Strossmayeru doznaje da mu poklanja jedan primjerak *Misala*, što je Strossmayeru premalo, pa u svom odgovoru Parčiću traži još 10 primjeraka novoga izdanja. U popratnom se tekstu uz pisma uz novootisnuti *Misal* spominje i *Rimski ritual*, koji je također priredio Parčić, „kanonik pri sv. Jeronimu u Rimu, i poznati vještak u staroslovenskom jeziku“. Doznaje se i da je biskup Strossmayer za svoju dijecezu već naručio 50 primjeraka te knjige. Inače, Anica Nazor tragajući za Parčićevim *Misalom*³⁶ u Đakovu bilježi samo jedan primjerak, i to upravo onaj koji je sam Parčić

³³ *Glasnik Biskupija Djakovačke i Srijemske*, br. 18, Đakovo 1893., str. 182.

³⁴ Josip Tandarić, *Oživljavanje hrvatske redakcije staroslavenskog jezika*, Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 82.

³⁵ Josip Bratulić, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb 1998., str. 131.

³⁶ Anica Nazor, *Tragom Parčićeva glagoljskog 'Misala'*, Zadarska smotra, br. 3, Zadar 1993., str. 103–119.

poklonio Strossmayeru, a danas se čuva u Biskupijskoj knjižnici, dok od onih „10 exemplara“ koje Strossmayer naknadno naručuje nema ni traga. Možemo pretpostaviti da ti primjerci nisu ni poslani u Đakovo ili su možda odmah pošto su pristigli, raspoređeni po župama tadašnje Đakovačke biskupije. Koliko je bilo Strossmayerovo oduševljenje konačno objelodanjenim *Misalom* pokazuje i opsežan komentar toga epohalnog događaja u samome pismu:

„Uzvišenom odlukom i nakanom svete rimske Stolice prestalo je za vazda vrijeme, kojim se je višeput po ljudima, koji do same Crkve i vjere mnogo držali nisu, tvrdilo: ko da bi naš staroslavenski jezik u zapadnoj službi kod Slavena jedinstvu Svete Crkve božje protivan bio, a moje je čvrsto uvjerenje, da, ako bi tečajem vremena, po darovima i znakovima Božje providnosti vjerojatno postalo, da bi se staroslavenskim jezikom u svetoj liturgiji Slavena do jedinstva u Svetoj Crkvi i vjeri dospjeti moglo, da bi tada Sveta rimska Stolica, po svetom biću i opredjeljenu svomu, baš staroslavenski jezik u liturgiji zapadnih Slavena potvrdila i svetim svojim blagoslovom u izvor i zalag vječiti izmirenja i ujedinjenja dvaju velikih crkava pretvorila.“³⁷

Sva je nepristrana hrvatska kulturna javnost, posebice ljubitelji glagoljice, oduševljeno pozdravila Parčićevo izdanje novoga glagoljskog misala, *najvažnijeg događaja u novijoj povijesti glagolizma*, kako ga je okarakterizirala Anica Nazor.³⁸ Na veliko odobravanje u stručnim krugovima nije naišao samo prijevod, koji je Parčić načinio naslanjajući se na staroslavensku i starohrvatsku tradiciju, nego i oprema misala. Naime, Parčić je sam načinio sve tehničke pripreme za njegovo tiskanje. Kako su glagoljska slova u Propagandinoj tiskari bila istrošena, načinio je nova za koja će Bonefačić reći da su „i za oko ugodna, bez kratica, tisak jasan“. I korekturu je teksta Parčić sam obavio: „Vodio je i nadzirao s rijetkom i neobičnom ustrajnošću sav posao tiskanja *Misala* od početka do kraja, pa je zato odsele živio više u tiskarni Propagande, nego u svom stanu.“³⁹ U pripremi misalskih tekstova Parčić se služio izdanjima kanonskih staroslavenskih spomenika, originalnim hrvatskoglagoljskim rukopisima, prvotiskom *Misala* iz 1483. godine te istočnoslaveniziranim tekstom Karamanova *Misala* iz 1741. Tim se izdanjem koristio zato što je novi misal morao biti u potpunosti u skladu s odobrenim latinskim tekstom, kakav je bio Karamanov koji je priređen dosljedno prema latinskom predlošku, a bio je i u upotrebi, što znači da su ga svećenici kojima je bio namijenjen novi staroslavenski misal dobro poznavali. Kada je riječ

³⁷ *Korespondencija IV*, br. 1338, str. 389–391. Vidi i *Glasnik Biskupije* 1893., br. 18, str. 182.

³⁸ Anica Nazor, o. c., str. 103.

³⁹ Klement Kvirin Bonefačić, *Dragutin A. Parčić*, Krk 1903., str. 22.

o evanđeoskim tekstovima, Parčić je najviše upotrebljavao *Assemanijevo i Marijinsko evanđelje*, u poslanicama se služio samo *Šišatovačkim apostolom*⁴⁰, za odlomke Staroga zavjeta koristio se *Ulomcima svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom* (1871.) Ivana Berčića, psalme je načinio prema *Sinajskom psaltiru* (1883.) Lavoslava Geitlera, a molitve prema prvotisku *Misala*.⁴¹ Iako je u slavistici bio samouk, Parčić je s filološkoga gledišta odradio izvrstan posao, što su mu priznavali i njegovi suvremenici. Još za Parčićeva života o njegovu se radu najpovoljnije izrazio tadašnji vodeći filolog i paleoslavist Vatroslav Jagić, koji je i sam kao član odbora za izradbu liturgijskih knjiga svojim stručnim savjetima podržavao Parčića u izradbi misala, a njegova je ocjena u literaturi najčešće citirana. U *Arhivu za slavensku filologiju* 1893. godine on ga naziva „trijumfom slavenske filologije naspram ignoranciji posljednjih dvaju stoljeća“. Kvirin Klement Bonefačić u svojoj knjizi o Parčiću također posebnu pozornost posvećuje tomu Jagićevu tekstu, donosi njegov iscrpan prikaz potkrijepljen brojnim citatima. Ovdje podsjećamo na Jagićevo upozorenje kako daljnja sudbina staroslavenskoga bogoslužja kod Hrvata ovisi o angažiranosti biskupa i svećenstva u dosljednoj upotrebi Parčićeva *Misala*:

„Inače pako čitav je tekst tako valjano uredjen, te se ovoj restituciji in integrum istinito radovati moramo. Neka se u ovom starom i častnom jeziku slava božja glasa posvuda, gdje se je održao prastari privilegij katoličkih hrvata (!). Samo ne vala zaboraviti, da svako pravo nameće i dužnost. Tko glagoljsku misu hoće da dostojno čita, ne smije da mu dosadi trud, čitati ju iz ove glagolski tiskane knjige. Komu bi se ovo mor-da pretežno činilo, neka si upotrebi latinske knjige, ali pritom neka ne zaboravi, da se ovakvom indolencijom gubiva pravo pozivati se na stari privilegij. Odvisit će dakle od svećenstva, osobito od biskupa i njihove uvidjavnosti, da li će ovaj krasni dar papinskoga instituta blagoslovljeno djelovati.“⁴²

Franjo Rački, koji je udario temelje razvoju hrvatske ćirilometodske znanosti u drugoj polovici 19. stoljeća, u tekstu *Novo izdanje glagoljskoga misala* u 10. broju *Katoličkoga lista* iz 1893. također kaže kako je Parčićevo „izdanje misala i sa znanstvenoga gledišta pojav veoma znamenit“.⁴³ Taj je

⁴⁰ Riječ je o izdanju toga ćiriličnog teksta apostola iz 1324. koje je u Beču 1853. priredio Franc Miklošič.

⁴¹ Antun Dragutin Parčić i njegov glagoljski misal, Slovo, br. 39–40, Zagreb 1990., str. 181.

⁴² Daroslav, Dragutin A. Parčić, Krk, 1903., str. 24–25.

⁴³ Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske, br. 5, god. 21, Đakovo 1893., str. 78–79 (prema tekstu iz *Katoličkog lista*). Franjo Rački i Dragutin Antun Parčić razmijenili su dvadesetak

posljednji Račkijev tekst, koji pozdravlja s velikom radošću konačan izlazak Parčićeva glagoljskog *Misala*, napisan prije njegove smrti 1894. i otisnut na stranicama Strossmayerova dijecezanskog glasila.⁴⁴ „Ovaj događaj je tako znamenit, da mi smatramo potrebnim priobćiti cijeli taj članak, tim više, što je novi misal u glavnom djelo našega Biskupa“, kaže uredništvo Glasnika u uvodu preuzetomu tekstu. Rački dosljedan svojoj znanstvenoj metodi ne zaustavlja se samo na izražavanju osjećaja glede toga, slobodno se može reći njegova i Strossmayerova životnog projekta, već piše preglednu raspravu o problematici liturgijskih knjiga i staroslavenskoga bogoslužja; stavlja Parčićev *Misal* u kontekst hrvatskoglagoljske liturgijske književnosti navodeći sve ono što mu prethodi – bogatu tradiciju hrvatskoglagoljskih tiskanih misala od prvotiska iz 1483. do Brozićeva izdanja iz 1561. Posebno se zadržava na istočnoslaveniziranim izdanjima da bi ukazao kako su ona zaustavila prirodni razvoj hrvatske redakcije i uzrokovale propadanje staroslavenskoga bogoslužja na tlu Hrvatske, a time i zloporabe po dalmatinskim biskupijama (šćavet). Nemalu pažnju posvećuje i povijesti nastanka Parčićeva izdanje konstatirajući kako je ono dokaz:

- a) da se rimska Stolica ne protivi slavenskom bogoslužju tamo gdje ono pravom postoji ili gdje ga duhovni razlozi iziskuju (a to onda zapravo ukazuje na cijeli hrvatski i slavenski, a time i crnogorski, duhovni prostor, op. M. L.)
- b) kako papa Lav XIII. vjerno slijedi stope svojih prethodnika Nikole I, Hadrijana II, Ivana VIII, Inocencija IV, Urbana VIII. i Benedikta XIV. i oživotvoruje svoje velike misli o Slavenstvu koje je izrazio u enciklici *Grande munus*.

Velik je prostor u svome tekstu Rački posvetio preciziranju jezika novoga misala ne samo konstatacijom da se „u jeziku razlikuje od starijih slovinskih misala u tome što je uzpostavljena prema napredku slavistike staroslovenština hrvatske redakcije (...)“, nego i detaljnim opisom hrvatskokrkenoslavenskog jezika (hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika) na glasovnoj razini, a

pisama u razdoblju od 1865. do 1890. godine o različitim temama vezanim za ćirilometodsku problematiku, a napose o radu na staroslavenskom Misalu. Usp. Vjekoslav Ćosić, *Parčićeva pisma Račkome*, Zadarska smotra, god. LIX, br. 3–4, Matica hrvatska Zadar, Zadar 2010., str. 83–117.

⁴⁴ Iz usporedbe s tekстом koji je otisnut u *Katoličkom listu* vidi se da *Glasnik* ne prenosi u potpunosti navedeni članak, već ispušta izvatke iz *Misala* (dio mise koja se služi na Pepelnicu te dio korizmene prefacije) koji su u članku otisnuti staroslavenskom ćirilicom, a koji su Račkome poslužili kao izravni primjer za njegove tvrdnje „da je ovo novo izdanje od svih predjašnjih mnogo pravilnije i da nam prikazuje čistu staroslovjenštinu u hrvatskoj redakciji“. Vidi: *Katolički list*, str. 79.

nabraja i sve poznate redakcije crkvenoslavenskoga jezika da bi naglasio koliko se jezik novoga misala od njih razlikuje.⁴⁵

U suvremenoj se paleokroatističkoj literaturi također hvali Parčičeva znanstvenost u pogledu „vraćanja hrvatskokrkvenoslavenskoga jezika u liturgijsku uporabu“. Tandarić čak tvrdi da „ni u jednom pisanom spomeniku nije jezična norma tako dosljedno provedena“. Te svoje tvrdnje o dosljednosti Parčičevoj i vjernost propisanim predlošcima, za razliku od većine autora koji su se pišući o toj tematici zadržali samo na konstatiranju, krijepi primjerima iz hrvatskoglagoljskih rukopisnih misala i Karamanova misala koje uspoređuje s rješenjima u izdanju iz 1893. Bjelodano je da se Parčić rukovodi načelom poštivanja tradicije s jedne i funkcionalnosti jezika najvažnije liturgijske knjige s druge strane: ona mora biti u skladu s vremenom, prilagođena suvremenomu čitatelju – riječ svetih tekstova mora postati živa riječ – Logos – Slovo. Ranije citirana Tandarićeva rečenica kako jezična norma ni u jednom dotadašnjem spomeniku nije tako dosljedno provedena potiče i na sljedeći zaključak: Parčić u liturgijskome jeziku misala gleda sustav koji funkcionira po svim pravilima svojstvenim književnom jeziku. To je sustav koji je prvenstveno artificijelan, a onda sustav koji mora biti uzoran i precizan jer čuva i posreduje riječ Božju.

Kada je riječ o jeziku Parčičeva *Misla*, u znanosti se često ponavlja rečenica kako je njime „u hrvatske glagoljske bogoslužne knjige vraćena hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika kakva je bila u uporabi do *Levakovićeve misala*“. Najnovija istraživanja jezika i grafije Parčičeva *Misala* na primjeru *Muke po Mateju* Antonije Zaradije Kiš i Matea Žagara pokazuju kako tomu nije tako:

„Neosporno je da nije posrijedi pokušaj nastavljanja prekinute tradicije, nego svojevrstan, konstruiran, povratak u sam početak redakcijskog formiranja. Pritom se na umu imaju samo fonološke osobine, no i one tek ograničeno naznačene. Očigledna je namjera da se prijevod Evanđelja vrati na zajednički, sveslavenski početak, tek s hrvatskim naznakama, dovoljno blagima da bi staroslavenska osnovica bila neprijeporna. To je zasigurno u vezi s nakanjenom namjerom ovoga misala, odnosno sa širom slavenskom/slavističkom koncepcijom liturgijskog jezika u drugoj polovici XIX. stoljeća. Potanji uvod u jezik *Muke po Mateju* pokazao je, između ostaloga, kako je priređivač bio iznimno stručan, kako je odvagivao svaki izbor, kako se ponajviše oslanjao na Assemanijev evanđelistar (ali i na Zografski i Marijinski), te kako je dobro poznao hrvatskoredakcijske tekstove.“⁴⁶

⁴⁵ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 5, god. 21, Đakovo 1893., str. 78–79.

⁴⁶ Antonija Zaradija Kiš – Mateo Žagar, *Muka po Mateju u Parčičevu Misalu (1893): kulturološke, jezične i grafijske odrednice (nacrtak)*, u: *Boka kotorska – jedno od izvorišta*

Neosporno je međutim da je Parčićevim *Misalom*, osmim po redu hrvatskim glagoljskim tiskanim misalom, započelo novo razdoblje u povijesti hrvatskoglagoljskoga tiska.⁴⁷ Uz izdanja misala Parčić je tiskao i nekoliko manjih glagoljskih djela. Godine 1893. izdao je obrednik *Rimski ritual*, početnicu za čitanje glagoljice *Mali azbukvar* te *Rječnik latinsko-glagoljski*, a priredio je i građu za tiskanje časoslova.

Koliko god da je izradba liturgijskih knjiga u drugoj polovici 19. stoljeća rezultat zalaganja mnogih istaknutih ličnosti, napose biskupa J.J. Strossmayera i povjesničara i filologa Franje Račkoga, znanstvenici se slažu u mišljenju da presudna uloga u tome procesu pripada glagoljašu Dragutinu Antunu Parčiću. Toga su bili u potpunosti svjesni i njegovi suvremenici, što smo već pokazali, a u prilog tomu ide i tekst iz Vrhbosne pisan neposredno nakon Parčićeve smrti:

„Oživjeti hrvatsku glagoljicu, koja je pomalo stala propadati zbog nestašice glagoljskih knjiga, bio je ponajdraži posao kanoniku Parčiću. Radi toga nastojanja okitio mu je prsa veliki Leon XIII zlatnom medaljom. I dok bude svijeta, i dok se bude iz nepokvarenih hrvatskih srdaca dizao u nebeske visine hvalospjev „Slava va višnjih Bogu”, s ponosom i zadovoljstvom spominjat će se hrvatski narod svojeg slavnog glagoljaša Parčića, kojemu slava i dika i ovoga i onoga svijeta!”⁴⁸

Jedino se mišljenje Josipa Hamma razlikuje od dosadašnjih apologija Parčićevu djelu koje u periodizaciji crkvenoslavenskoga jezika na hrvatskome tlu svrstava u četvrti period i imenuje ga *novohrvatskom redakcijom od 1893. koja se nadovezuje na redakciju iz 16. stoljeća*.⁴⁹ On ne prigovara Parčićevoj filološkoj kompetenciji, već ne vidi smisao vraćanja hrvatske redakcije u glagoljske liturgijske knjige u vremenu u kojemu staroslavenski jezik više ne može predstavljati funkciju sredine u kojoj živi, već samo filološko pitanje,⁵⁰ zbog raskoraka, domeće Jerko Fućak, koji se javlja između njega i političkog, nadasve društvenog, književnog i nacionalnog života i razvoja s druge strane.⁵¹ Međutim, uključimo li se u razmatranje ovoga problema iz motrišta sociologije jezika, na što neosporno imamo pravo govoreći o jeziku liturgijskih knjiga

hrvatske pasionske baštine, Zbornik radova V. međunarodnog znanstvenog simpozija Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, Tivat, 2006., str. 176.

⁴⁷ O Parčiću i njegovu izdanju misala više vidjeti u: Antun Josip Soldo, *Dragutin Antun Parčić i njegov glagoljski misal*, Slovo, br. 39–40 (1989.–1990.), str. 167–186.

⁴⁸ *Vrhbosna*, br. 17, 1903., str. 16.

⁴⁹ Josip Hamm, *Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika*, Slovo, br. 13, Zagreb 1963., str. 65.

⁵⁰ Josip Hamm, o. c., str. 66.

⁵¹ Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975., str. 66.

19. stoljeća, možemo dobiti drugačiju sliku od one koju nudi Hamm. Iz toga motrišta staroslavenski kao liturgijski jezik funkcionira kao instrument civilizacije određenog ljudskog kolektiva – ovdje hrvatskoga i jednog dijela crnogorskog naroda – u specifičnim društveno-povijesnim okolnostima koje u odnosu na jezik imaju posebne zahtjeve. Devetnaesto stoljeće u staroslavenskome jeziku vidi uporište od kojega očekuje da preuzme ulogu političke snage koja se nije mogla pronaći u unutarnjim društvenim i političkim činiteljima – kao znaka i sredstva jedinstva, što je uostalom bila stoljetna uloga i latinskoga jezika. Utjecaj je društva (dakle, društvenih i političkih okolnosti) na jezični odabir, u ovome slučaju jednome izdvojenom segmentu funkcioniranja nacionalnoga bića – na području liturgije – razvidan; nije tu riječ o utjecaju na unutarnju strukturu jezika, nego o potrebi za autoritetom drevnoga slavenskoga/hrvatskoga liturgijskog jezika uvjetovanom zadanostima jednoga društveno-političkoga trenutka. Makrosociolingvistika podučava kako *jezik sili na neke poglede na svijet*, primjerice, bitno utječe na oblikovanje filozofije o ljudskoj jednakosti i često je u situaciji da izjednačuje nešto što u društvu nije izjednačeno, utječe na društvo kroz uvjerenje da će se stanje popraviti. U ovom konkretnom slučaju može se govoriti o oblikovanju ideje jednakosti naroda preko matrice liturgijskoga jezika koji, iako više nije ono što je Slavenima bio u prvim stoljećima svoga nastanka – razumljiv i blizak narodnim idiomima, ima snagu povezati slavenska plemena koja se u drugoj polovici 19. stoljeća bore za svoju samostalnost u okviru internacionalnog dinastičkog državnog saveza kakav je bio Habsburška Monarhija.⁵²

Danas, stotinu i osamnaest godina nakon što je prvo izdanje Parčićeva glagoljskog *Misala* ponovno uskrsnulo u krilu crnogorskog naroda, iznova se upisuje u njegov kulturni identitet. Ali sada na posve nov način i s novom svrhom – svjedočeći da se kulturne pojave neke sredine (u ovom slučaju hrvatske) često ucjepljuju u drugu (crnogorsku) tako da postaju neodvojivom sastavnicom njezina identiteta, dok istovremeno ne prestaju biti činjenicom kulturnog identiteta sredine iz koje su potekle. Osim toga, pretisak ove važne glagoljične knjige podsjetnik je na zajedničko kulturno nasljeđe koje veže sve slavenske narode – staroslavenski jezik (i pismo) koji su nam u zalag ostavili Slaveni apostoli – Konstantin-Ćiril i Metod, a koji je svim slavenskim narodima bar u jednom odsječku njihove povijesti i bar na jednom dijelu njihova nacionalnog prostora bio književni.

⁵² Otto Jespersen, *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1970., Biblioteka Lingvistika, poetika; 1.

Uskrisavaju danas s Parčićevim glagoljičnim *Misalom* i uspomene na knjaza Nikolu I. Petrovića Njegoša, na biskupa Josipa Jurja Strossmayera, na Šimuna Milinovića, na bokokotorske i na hrvatske glagoljaše te trajne veze među dvjema kulturama koje su od davnina brižno građene i njegovane, što se i ovom prilikom potvrđuje! U čast takvu važnom kulturnom činu moguće je samo reći:

Slava va višnjih Bogu!

Literatura

- Bolonić, Mihovil, *O životu i radu Dragutina A. Parčića*, Bogoslovska smotra, vol. 42, br. 4, Zagreb 1973., str. 418–438.
- Bonefačić, Klement Kvirin, *Dragutin A. Parčić*, Krk 1903.
- Bratulić, Josip, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb 1998.
- Ćosić, Vjekoslav, *Parčićeva pisma Račkom*, Zadarska smotra, god LIX, br. 3–4, Zadar 2010., str. 83–117.
- Damjanović, Stjepan, *Strossmayerova nastojanja oko glagoljskih liturgijskih knjiga*, Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa, Stanislav Marijanović (ur.), Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek 2008., str. 365–372.
- Fućak, Jerko, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975.
- *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemске*, br. 18, Đakovo 1893.
- *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemске*, br. 5, Đakovo 1893.
- Hamm, Josip, *Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika*, Slovo, br. 13, Zagreb 1963., str. 43–67.
- *Istorijski zapisi*, br. 1–2, Cetinje, 1978.
- Jespersen, Otto, *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*, Zavod za izdavanje udžbenika, Biblioteka Lingvistika, poetika; 1, Sarajevo 1970.
- Karaula, Željko, *Pisma crnogorskoga pjesnika, svećenika i diplomata Jovana Sundečića bosansko-đakovačkom i srijemskom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru (1881.–1887)*, Diacovensia, god. 23, br. 2, Đakovo 2009., str. 91–156.
- Lukić, Milica, u *Šimun Milinović – bokokotorski biskup-glagoljaš i njegova uloga u oživljavanju ćirilometodske ideje u drugoj polovici 19. stoljeća – Uvodna razmatranja*, u: Muka kao nepresušno nadahnuće kulture. Boka kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine, Zbornik V. međunarodnog znanstvenog simpozija, Tivat – Zagreb 2007., str. 143–153.

- Lukić, Milica, *Polemike oko jezika i pisma liturgijskih staroslavenskih knjiga u 19. st. (s osobitim obzirom na tekstove Dragutina A. Parčića i Ivana Milčetića)*, Knjige poštujući, knjigama poštovani – Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića, Matica hrvatska, Zagreb 2010., str. 283–292.
- Marijanović, Stanislav (ur.), *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga od 15. do 17. svibnja 1990., Osijek 2008., str. 443–478.
- Martinović, Ilija, *Slava va višnjih Bogu*, Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci, br. 13, Vinkovci 1995., str. 133–162.
- Nazor, Anica, *Tragom Parčićeva glagoljskog 'Misala'*, Zadarska smotra, br. 3, Zadar 1993., str. 103–119.
- Nazor, Anica, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: 'Ja slova znajući govorim...'*, Erasmus naklada, Zagreb, 2008.
- Nikčević, Milorad, *Hrvatski i crnogorski književni obzori – Povijesni književno-kulturni kontekst*, NZCH, Zagreb 1995.
- Nikčević, Milorad, *Na civilizacijskim ishodištima – književni suodnosi i interferencije*, CKD »M-M«, Osijek 1999.
- Nikčević, Milorad, *Odsjaji kultura – Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*, Zagreb 2002.
- Nikčević, Milorad, *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima – U duhovnim prostorima Crne Gore / Boke kotorske*, Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“, Osijek, Crnogorsko kulturno društvo „Montenegro – Montenegrina“, Osijek i Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, Osijek 2009.
- Nikčević, Vojislav, *Istorija crnogorske književnosti – od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“ – Cetinje, Cetinje 2009.
- Pederin, Ivan, *Pisma Ivana Kukuljevića Sakcinskog Pavelu Josefu Šafaříku o glagoljici*, Croatica et Slavica Iadertina III, Zadar 2007., str. 231–260.
- Rotković, Radoslav, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. Istorija crnogorske književnosti*, knjiga II, Institut za crnogorski jezik i književnost – Podgorica, Podgorica 2012.
- Soldo, Antun Josip, *Dragutin Antun Parčić i njegov glagoljski misal*, Slovo, br. 39–40, Zagreb 1990., str. 167–186.
- Šišić, Ferdo (ur.), *Korespondencija Rački – Strossmayer*, Knjiga četvrta (od 2. jula 1888. do 15. februara 1894), JAZU, Zagreb 1931.
- Tandarić, Josip, *Oživljavanje hrvatske redakcije staroslavenskog jezika*, Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 78–84.

- Vjeko Vrčić, *Veliki sin lovrečke župe*, Lovreć 1985.
- *Vrhbosna*, br. 17, Sarajevo 1903.
- *Za obstanak glagoljice – Opazke D. A. Parčića, kanonika kod sv. Jeronima u Rimu, vrhu 'Memoria sulla conversione dell'alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici slavi di Rito Romano'*, Zadar 1882.
- *Zapisi*, god. XIII, knjiga XXIV, sv. 1, Cetinje, 1940., str. 1–26; sv. 2, str. 83–93.
- Zaradija Kiš, Antonija –Žagar, Mateo, *Muka po Mateju u Parčićevu Misalu (1893): kulturološke, jezične i grafijske odrednice (nacrtak)*, u: *Boka kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine*, Zbornik radova V. međunarodnog znanstvenog simpozija Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, Tivat, 2006., str. 153–189.

Milica LUKIĆ

**DRAGUTIN ANTUN PARČIĆ AND HIS *ROMAN MISSAL*
IN THE SLAVONIC LANGUAGE (ROME, 1893)**

(On the occasion of 100 years since Parčić's death and
the reprint of his Glagolitic Missal in Montenegro)

The paper discusses the preparation and printing of the Glagolitic Missal (known in science as Parčić's Missal) in the second half of the XIX century. This liturgical book created within the common segment of the cultural history of Croatian and Montenegrin peoples, referring to events related to the agreement made between the Holy See and Montenegro in 1886, presents the culmination of restoration of Cyril-Methodius' heritage among the Slavs in the XIX century, among the proponents of which was also Đakovo's and Srijem's bishop Josip Juraj Strossmayer.

Key words: *Antun Parčić, Missal, Glagolitic script*